

VÜCÛH VE NEZÂİRİN TERİMLEŞME SÜRECİ -‘Nezâir’in ‘Eş anlamlılık’ Olarak Tanımlanması Sorunu-

Mustafa KARAGÖZ
Arş. Grv., Erciyes Ü. İlahiyat F.
mkaragoz@erciyes.edu.tr

Tefsir literatürüne bakıldığında “Vücûh ve Nezâir” terimleriyle ilgili üç farklı tanım yapıldığı görülmektedir. Bir tanıma göre, vücûh ve nezâir aynı şeyi, “harekesi ve lafzı aynı olan kelimenin kullandığı her yerde farklı anlamlara gelmesi” ni ifade etmektedir. Bu durumda bu kelimelere, lafızlarına itibarla nezâir, anlamlarına itibarla vücûh denir. Bir diğer tanıma göre, vücûh lafzı aynı olup farklı anlamlara gelen kelimelerin, nezâir ise aynı anlamda kullanılan farklı kelimelerin (yani, eş anlamlı kelimelerin) adıdır. Günümüz ilim dünyasında genel kabul gören tanım budur. Ancak, her iki tanım da konuyla ilgili yazılan eserlerin içeriğiyle örtüşmemektedir. “Vücûh ve Nezâir” alanında yazılan eserlerde vücûh; lafzı aynı olan kelimelerin farklı anlamlara gelmesi, nezâir ise; farklı anlamlarda kullanılan kelimenin farklı anlamlarından herhangi birinin, varsa, Kur’an’daki diğer örnekleri, yani, farklı anlamlara gelen bir kelimenin hem lafız hem de manasıyla Kur’an’da tekrür ettiği yerler anlamında kullanılmaktadır.

Bu makalede, söz konusu kavram çiftiyle ilgili etimolojik analiz yapıldıktan sonra, vücûh ve nezâirin terimleşme süreci ve bu bağlamda, yapılan tanımlar,

terimleşme sürecinde görülen farklılaşmalar ve bu farklılaşmanın muhtemel nedenleri üzerinde durularak, hangi tanımın, “Vücûh ve Nezâir” alanında telif edilen eserlerin içerikleriyle örtüştüğü tespit edilmeye çalışılacaktır.

I. Giriş

Kur’an’ın anlaşılması açısından önemli bir boşluğu dolduran “Vücûh ve Nezâir” i oluşturan terim çifti, bu alanda telif edilen eserlerdeki kullanımından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Herhangi bir konuyla ilgili yapılan tanımların değeri, alana yaptıkları katkı ve getirdikleri yenilikle birlikte, konuyla ilgili eserlerin içeriğiyle de doğru orantılıdır. Zira, terimlerin, ait oldukları ilim dalının literatüründeki kullanıma göre tanımlanması yönetsel açıdan önem arz etmektedir. Bu durumda vücûh ve nezâir terimleri, ilk olarak bu alanda yazılan eserlerin içeriğinde kullanıldıkları anlama göre tanımlanmalıdır.

“Vücûh ve Nezâir” le ilgili çalışmaların başlangıcını hicri ikinci asra kadar götürmek mümkündür.¹ Kaynaklarda İkrime (ö.105/723) ve Ali b. Ebi Talha’ya (ö.143/760) vücûh ve nezâirle ilgili eser nispet edilmekle birlikte,² günümüze ulaşmış en eski eser Mukâtil b. Süleyman’a (ö.150/767) ait “Kitabu’l-Vücûh ve’n-Nezâir” dir. Dolayısıyla bu alandaki çalışmaların oldukça erken dönemde başladığını söyleyebiliriz. Vücûh ve nezâirle ilgili eserlerin telif edilmesine Mukâtil’den sonra da devam edilmiştir. Bu eserler genelde “el-Vücûh ve’n-Nezâir” , “el-Eşbâh ve’n-Nezâir” ve “Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Manâhu” adı altında meşhur olmuştur.³ Konu, Kur’an’ın anlaşılması açısından önemli bir boşluğu doldurduğu ve bu alanda yazılan eserler belli bir disiplin oluşturacak seviyede olduğu için, ulumu’l-Kur’an ve tefsir usûlü kitaplarında müstakil bir şekilde ele alınmış ve Kur’an ilimlerinden birisi olarak kabul edilmiştir.

Kur’an ilimlerinden olan “Vücûh ve Nezâir” in, Kur’an’ın anlaşılması ve

¹. Bu alanda telif edilmiş eserlerin listesi için bkz. Mustafa b. Abdullah Hacı Halife Kâtip Çelebi, Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn, Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabi, Beyrut, t.y., II/2001; Yahya b. Sellam, et-Tesârîf, tah. Hind Şelebi, eş-Şirketu’t-Tunusiyye li’t-Tevzi, Tunus, 1979, (naşirin girişi), s. 31-37; Müberred, Mâ İttefeka Lafzuhu ve İhtelefe Ma’nâhu Mine’l-Kur’ani’l-Mecid, (naşirin girişi), s. 23-24; Mehmet Okuyan, Kur’an’da Vücûh ve Nezâir, Etüt Yayınları, Samsun, 2001, s. 32-36; Esmâ Çetin, Dâmegâni’nin el-Vücûh ve’n-Nezâir İsimli Eserindeki Metodu, basılmamış yüksek lisans tezi, U.Ü.S.B.E., Bursa, 2006, s. 16-18.

². Kâtip Çelebi, II/2001.

³. Bkz. Müberred, (naşirin girişi), s. 22. Bu üç ad altında yazılan eserler dışında, tefsir literatüründeki “Külliyât” ın da “Vücûh ve Nezâir” le ilgisi vardır. Bkz. Müsâid b. Süleyman, s. 103-104; M. Halil Çiçek, *Ebu’l-Bekâ el-Keferî’nin Külliyât’ında Tefsir ve Kur’an İlimleri*, basılmamış doktora tezi, Konya, 1992, s. 117 vd.

tefsiri açısından önemi üç noktada tezahür etmektedir: İlk olarak, bu alanda yazılan eserler birden çok anlamda kullanılan lafızların Kur'an'da hangi farklı anlamlarda kullanıldığı ve bu lafızların anlamlarından herhangi biri başka yerde tekrarlanıyorsa bunların tespiti konusunda önemli birer kaynaktır. İkinci olarak, bu eserler Kur'an kelimelerinin ilk dönemdeki anlamlarının ve bu anlamların tarihsel süreçte herhangi bir değişime uğrayıp uğramadığının belirlenmesine katkı sağlar. Zira bu alanda yazılan ilk eserin Mukâtil b. Süleyman'a (ö.150/767) ait olması ve Mukâtil'den günümüze kadar birçok eser yazılması, Mukâtil'in eserinde yer alan anlamlarla diğer eserlerde zikredilen anlamlar arasında tarihsel süreç içerisinde herhangi bir farklılaşma olup olmadığını test etmemize imkân tanır. Üçüncü olarak ise, bu eserlerde bir kelimenin anlamlarından herhangi birinin Kur'an'da tekerrür ettiği örnekler sunulduğu için, bu eserler aynı zamanda ayetin ayetle tefsir edilmesi tekniği açısından önemlidir.⁴ Bununla birlikte, bu üç husustan birincisi, yani aynı kelimenin Kur'an'ın nerelerinde farklı ve aynı anlamlarda kullanıldığı, "Vücûh ve Nezâir" alanında yazılan eserlerin özel amacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle "Vücûh ve Nezâir" birebir örtüşmemekle birlikte, temelde, çok anlamlılıkla alâkalı bir konudur. Zira "Vücûh ve Nezâir" kitaplarında bir kelimenin Kur'an'ın farklı yerlerinde kullanıldığı farklı anlamlar sıralanmaktadır. Bir lafzın kullanıldığı bu farklı anlamlar 'vücûh'u oluşturmaktadır. Bu yapılırken aynı lafız bu anlamlardan herhangi biriyle başka yerde tekrarlanıyorsa, bunlar da o anlamın örnekleri olarak zikredilmekte ve 'nezâir'i oluşturmaktadır. Sonuç olarak "Vücûh ve Nezâir" eserleri aynı kelimenin nerelerde ve hangi farklı anlamlarda kullanıldığını (çok anlamlılık) ve nerelerde aynı anlamda kullanıldığını (lafız ve anlam birliği) bizlere göstermekte, yani ikili bir işlev yerine getirmektedir.

Dilbilimin konuları arasında yer alan çok anlamlılığı Kur'an bağlamında ele alan, bu yönüyle Kur'an tefsiri açısından önemli olmasına ve Kur'an ilimleri arasında önemli bir yer tutmasına rağmen, "Vücûh ve Nezâir" ter kibini oluşturan terim çiftinden, özellikle 'nezâir'in, bu alanda yazılan eserlerdeki kullanımından farklı şekillerde tanımlanarak terimleşme sürecinde bir takım farklılaşmalara maruz kaldığı görülmektedir. Nitekim, nezâir terimi, konuyla ilgili mevcut ilk eseri telif eden Mukâtil b. Süleyman'dan (ö.150/767) günümüze gelene kadar farklı şekillerde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. İlk anlayışa göre, vücûh; aynı kelimenin Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı anlamlara gelmesi (çok anlamlılık),

⁴ Bkz. Okuyan, s. 41-49; Mukâtil b. Süleyman, *Kitabu'l-Vücûh ve'n-Nezâir*, tah. Ali Özek, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993, (naşirin girişi), s. 27.

nezâir; farklı anlamlarda kullanılan kelimenin farklı anlamlarından herhangi birinin Kur'an'da tekrür etmesi demektir.⁵ İkinci anlayışa göre vücûh ve nezâir aslında aynı şeyi, "harekesi ve lafzı aynı olan kelimenin, kullanıldığı her yerde farklı anlamlara gelmesi" ni ifade etmektedir.⁶ Bu durumda bu kelimelere, lafızlarına itibarla nezâir, anlamlarına itibarla vücûh denmiştir. Bir diğer anlayışa göre, vücûh farklı anlamlara gelen kelimelerin (çok anlamlılık), nezâir ise aynı anlamda kullanılan farklı kelimelerin (eş anlamlılık) adıdır.⁷

Yapılan bu tanımlardan sadece birincisi "Vücûh ve Nezâir" alanında yazılan eserlerin içeriğiyle örtüşmektedir. Diğer iki tanımda ise "Vücûh ve Nezâir" kitaplarının yukarıda dikkat çektiğimiz iki işlevinden ikincisinin zamanla yok olduğunu ya da değişime uğradığını görmekteyiz. Nitekim, ikinci tanımda, yani farklı anlamlarda kullanılan kelimelerin lafızlarına nazir, anlamlarına vücûh denmesi durumunda "Vücûh ve Nezâir" kitaplarının ikinci işlevi yok olmaktadır. Zira bu tanım bu eserlerde sadece çok anlamlılıktan bahsedilmesi sonucunu doğurur. Oysa realite böyle değildir. Bu eserlerde çok anlamlılığın yanı sıra, çok anlamlı olan kelimelerin anlamlarından tekrar edenler varsa onların zikredilmesi de söz konusu edilmiştir. Vücûhun farklı anlamlara gelen kelimeler (çok anlamlılık), nezâirin de aynı anlamda kullanılan farklı kelimeler (eş anlamlılık/teradüf) olarak tanımlanması ise "Vücûh ve Nezâir" kitaplarının ikinci işlevinin değişmesine yol açmaktadır. Bu durumda bu eserlerin ikinci işlevi, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlama gelmesi değil, farklı kelimelerin aynı ya da benzer anlamlarda kullanılması (eş anlamlılık/teradüf) olacaktır. Oysa "Vücûh ve Nezâir" kitaplarının böyle bir işlevi olmadığı gibi, içeriklerinde teradüf/eş anlamlılık olgusuna hiçbir şekilde değinilmemiş ve teradüfle ilgili örneklerle yer verilmemiştir.

Nezâir teriminin, "Vücûh ve Nezâir" literatüründekinden farklı şekilde

⁵ Bkz. İbn Sellam, (naşirin girişi), s. 19, 22; Müsaid b. Süleyman s. 94; Şahin Güven, *Kur'an'ın Anlaşılmasında ve Yorumlanmasında Çok Anlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 175.

⁶ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-Ayunu'n-Nezâir fi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir*; tah. Muhammed Abdül-Kerim Kazım er-Razi, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 83; Kâtip Çelebi, II/2001.

⁷ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1989, s. 184-185; Ali Turgut, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 201; Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, s. 171; Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002, s. 166; Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, İstanbul, 2004, (çevirenin girişi), s. 102; Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2006, s. 90-91; Okuyan, s. 29; Çetin, a.g.e., s. 10-14; Muhsin Demirci, *Tefsir Usulü*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2007, s. 158-160.

tanımlanması, kanaatimizce, aşılması gereken iki yönlü bir problemdir. İlk olarak, ya bu eserlerin sadece çok anlamlılıktan bahsettikleri zannedilecek, çok anlamlı bu lafızların lafız ve anlam birliği olacak şekilde, Kur'an'ın farklı yerlerinde aynı anlamda kullanılmasının örneklerini de ihtiva ettikleri gözden kaçacaktır ki, bu durumda bu eserler eksik tanınmış olacaktır. Zira bu eserlerde sadece çok anlamlı kelimelerin sıralanmasıyla yetinilmemiş, lafızların bu anlamlarla geçtiği başka yerler varsa onlar da zikredilmiştir. Ya da sanki eş anlamlılık olgusuna da yer verildiği gibi bir vehme kapılarak bu eserlerde eş anlamlı kelimelerin aranması gibi bir çaba içine girilecektir. Her iki durumda hem "Vücûh ve Nezâir" kitapları hem de Kur'an ilimlerinden olan "Vücûh ve Nezâir", olduğundan farklı tanınmış olacaktır.

Bu makalede "Vücûh ve Nezâir" ter kibini oluşturan kavram çiftinin terimleşme sürecinde görülen farklılaşma üzerinde durularak, "Vücûh ve Nezâir" olgusunun olduğundan farklı anlaşılmasına sevk ettiğini düşündüğümüz iki tanımın yanlışlığı ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu yapılırken, bir yandan da vücûh ve nezâir terimleri örneğinde, genel anlamda herhangi bir disiplinin, özeld e ise tefsir ilminin terimlerinin tarihsel süreç içerisinde çeşitli kırılma ya da değişimlere uğrayabileceği, bizlere düşenin bu kırılma sonucu yapılan tanımların literatürdeki kullanımla örtüşüp örtüşmediğini iyi araştırmak ve doğru olan kullanımı tercih etmek olduğu mesajının verilmesi amaçlanmaktadır.

II. Vücûh ve Nezâirin Lüga Anlamı

Vücûh/وجه، 'vech/وجه' kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde 'vech/وجه' kelimesinin birçok anlamı zikredilmiştir. Kelimenin sözlük anlamıyla terimsel anlamı arasındaki irtibatı daha iyi ortaya koyabilmek amacıyla, bu anlamların ön plana çıkanlarını zikretmenin uygun olacağını düşünüyoruz. 'Vech' kelimesinin sözlüklerde gördüğümüz en temel anlamı "bir nesnenin karşısında bulunan şey"dir.⁸ İnsanın yüzüne 'الوجه' evin ön kapısının bulunduğu cephesine

⁸. 'Vech' kelimesinin anlamlarıyla ilgili bkz. Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, tah. Mehdi Mahzumi-İbrahim Samirai, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbuat, Beyrut, 1988, IV/66; Muhammed b. Hasen b. Dureyd, *Cemheretu'l-Luga*, tah. Remzi Münir Balebakki, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1987, I/498-499; Ebu'l-Kâsım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekâni, *el-Muhit fi'l-Luga*, tah. Muhammed Hüseyin Âlyasin, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1994, IV/24-25; Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mucemu Mekâyisi'l-Luga*, tah. Abdüssellam Muhammed Harun, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kum, t.y., VI/88-89; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1968-1970, XIII/555-557; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, Matbaatu Hayriyye, Mısır, 1306, IX/418-419.

⁹. İbn Fâris, VI/88-89; İbn Dureyd, I/498; İbn Manzûr, XIII/555; Zebîdî, IX/418.

'وجه البيت'¹⁰ bir kavmin önde gelenine 'وجه القوم'¹¹ bir insanı karşılamaya 'المواجهة'¹² denmesi kelimenin temel anlamı diyebileceğimiz "bir şeyin karşısında olma" yı yansıtır. Zira, bu nesne ya da olgular için 'vech' ve ondan türeyen kelimelerin kullanılması, bunların karşıla(ş)ma sırasında öne çıkmaları nedeniyledir. Hatta, gecenin sonunu karşıladığı için olsa gerek, gündüzün başlangıcına 'وجه النهار' denmiştir. Yine sözden kastedilen manaya 'وجه الكلام' denmesi, anlamın lafzın/sözün karşılığı olması yönüyledir.¹³ 'وجه الرأي هذا'¹³ ifadesinde olduğu gibi 'vech' kelimesi zat anlamında da¹⁴ kullanılır.

'Vech' kelimesiyle aynı kökten gelen 'جهة' kelimesi somut veya soyut olarak yön anlamında kullanılmaktadır.¹⁵ 'وجهة' kelimesi kible,¹⁶ kastedilen yön anlamlarının yanı sıra, 'ضل الرجل وجهة أمره' ifadesinde olduğu gibi maksat anlamında da kullanılır.¹⁷ Yine aynı kökten gelen 'وجه' ve 'تجاه' kelimeleri hiza ve kastedilen yön anlamlarına gelir.¹⁸

'صرفت الشبي عن وجهه' ifadesi 'bir şeyi olağan hâlden çevirmek' anlamında kullanılmaktadır.¹⁹

Bir Kur'an ilimleri terimi olan vücûhun sözlük anlamıyla terim anlamı arasındaki irtibat iki açıdan kurulabilir. Kelimenin sözlüklerde geçen en temel anlamlarından birisi "bir nesnenin karşısında bulunan şey" idi. Terimleşmiş hâliyle 'vech/vücûh' kelimesinin sözlüklerdeki "bir nesnenin karşısında bulunan şey" anlamını yansıttığını söyleyebiliriz. Bu durumda vech/vücûh, yani anlam/anlamlar sözün/lafzın karşılığı olmaktadır. Zaten kelimenin 'وجه الكلام' şeklindeki kullanımı, "sözden kastedilen mana" anlamına gelir.²⁰ Vech kelimesinin bir diğer temel anlamı da 'yön' idi. Bu anlam göz önünde bulundurulduğunda, terim olan vücûhun, sözlükteki 'yön' manasını da bünyesinde taşıdığını söylemek mümkündür. Zira sözlüklerde verilen örnekler dikkate alındığında, vücûhun

¹⁰ İbn Manzûr, XIII/556.

¹¹ İbn Dureyd, I/498; İbn Manzûr, XIII/556; Zebîdî, IX/419.

¹² Halil, IV/66; İbn Dureyd, I/499; İbn Abbâd, IV/24; İbn Manzûr, XIII/557; Zebîdî, IX/419.

¹³ İbn Dureyd, I/498; İbn Manzûr, XIII/556; Zebîdî, IX/418.

¹⁴ İbn Manzûr, XIII/556; İbn Fâris, VI/88-89; Zebîdî, IX/418-419. Esmâ Çetin, *Dâmegâni'nin el-Vücûh ve'n-Nezâir İsimli Eserindeki Metodu*, adlı basılmamış yüksek lisans tezinde bu ifadenin 'bakış açısı' olarak tercüme edilebileceğini belirtmiştir. Krş. Çetin, s. 8; 30 no'lu dipnot.

¹⁵ Halil, IV/66; İbn Abbâd, IV/24; İbn Manzûr, XIII/556; Zebîdî, IX/419.

¹⁶ Halil, IV/66; İbn Abbâd, IV/24; İbn Fâris, VI/88-89; İbn Manzûr, XIII/556; Zebîdî, IX/419.

¹⁷ Bkz. İbn Dureyd, I/499; Zebîdî, IX/419.

¹⁸ Halil, IV/66; İbn Manzûr, XIII/557

¹⁹ İbn Dureyd, I/498-499.

²⁰ İbn Dureyd, I/498; İbn Manzûr, XIII/556; Zebîdî, IX/418.

'bir şeyin birden fazla farklı yönü' anlamıyla bir ilgisi kurulabilir. İlk sözlük telif eden kişi olarak kabul edilen Halil b. Ahmed (ö. 175/791) kelimenin 'yön' anlamına geldiğini açıklarken "رجل أحمر من جهة الجمرة" örneğini vermektedir. Aynı örneği İbn Manzûr da (ö.711/1311) eserine aynen almıştır.²¹ İbn Manzûr ayrıca vücûh kelimesiyle aynı kökten olan 'وَجَاهُ' ve 'تَجَاهُ' kelimelerinin 'kastettiğin yön anlamına' geldiğini belirtmekte,²² Ebu Derda'nın naklettiği "لا تفتقه حتى ترى للقرآن وجوها" "hadisini ise "Kur'an kelimelerinin muhtemel manaları olduğunu göz önünde bulundurmadıkça onu tam olarak anlayamazsın" olarak açıklamaktadır. 'Vech' kelimesinin taşıdığı 'yön' ve çoğulu 'vücûh'un taşıdığı 'bir şeyin birden fazla yönü, ciheti' gibi anlamlarından hareketle, farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılan bu tür kelimelerin, geçtiği bir bağlamda bir yöne/anlama, diğer bir bağlamda bir başka yöne/anlama yönel(til)mesini ifade etmesi göz önünde bulundurulur, vücûh denmiş olabilir.

'Nezâir/نظائر' kelimesi ise "bir şeyin eşi, dengi, aynısı, benzeri" anlamındaki 'نظيرة/نظير' kelimesinin çoğuludur. İki şey arasındaki denklığı ya da denklik derecesine ulaşan benzerliği ifade etmek için 'نظير' kelimesi kullanılır. Bunun gerekçesi olarak sözlüklerde her iki şeyin birbirine müsavi olması gösterilir.²³ İlk bakışta benzer anlamına geldiği düşünülmeyle birlikte, 'نظير' kelimesinin anlamı klâsik sözlüklerde 'benzer/شبه' kelimesinden ziyade, 'مثل'²⁴ ve 'سواء'²⁵ kelimesiyle açıklanmıştır. 'مثل' ve 'سواء' kelimeleri benzerlikten daha fazlasını ifade etmektedir. Halil b. Ahmed 'مثل' kelimesinin anlamını bir şeyin model, miktar ve hatta anlam bakımından benzeri olarak açıklamıştır.²⁶ Yani 'مثل' kelimesindeki benzerlik neredeyse denklik derecesine ulaşmaktadır. Dolayısıyla sözlüklerde 'مثل' ve 'سواء' kelimeleriyle açıklanan 'نظير' kelimesinin anlamında bir tür denklik söz konusudur.

'Nezâir'in vücûh ve nezâir kitaplarında terim olarak kullanımı, sözlüklerde geçen 'aynılık', 'denklik' ve 'benzerlik' anlamlarını yansıtmaktadır. Ancak ileride

²¹. Bkz. Halil, IV/66; krş. İbn Manzûr, 13/556.

²². İbn Manzûr, 13/557.

²³. Nezâir kelimesinin anlamıyla ilgili olarak bkz. Halil, VIII/154-156; İbn Dureyd, II/763; İbn Abbâd, X/22; İbn Fâris, V/444; İbn Manzûr, IV/219; Zebîdî, III/574.

²⁴. Halil b. Ahmed, İbn Dureyd ve İbn Abbâd 'nazîr' kelimesinin anlamını 'مثل' kelimesiyle açıklamıştır. Zebîdî ve İbn Manzûr kelimenin anlamını açıklarken 'مثل' kelimesiyle birlikte 'شبه' kelimesini de kullanmıştır.

²⁵. Halil b. Ahmed, İbn Abbâd, Zebîdî, İbn Manzûr kelimenin anlamını açıklarken kullandıkları örneklerde eşitlik ve denklik anlamına gelen 'سواء' kelimesine mutlaka yer vermişlerdir.

²⁶. Bkz. Halil, VIII/228.

terimsel anlamda ‘nezâir’in tanımlarını ve bu konudaki yaklaşımları incelerken göreceğimiz üzere bu denklik ya da denklik seviyesindeki benzerliğin sadece lafız veya anlam açısından mı yoksa hem lafız hem de anlam bakımından mı olduğu yapılan tanımlara göre değişmektedir.

III. Vücûh ve Nezâirin Terim Anlamıyla İlgili Yapılan Tanımlar

Vücûh ve nezâirin terim anlamıyla ilgili farklı üç tanım yapıldığına daha önce dikkat çekilmişti. Konuyla ilgili öncü konumundaki iki âlimin, Mukâtil b. Süleyman (ö.150/767) ve Yahya b. Sellam’ın (ö.200/815) eserlerinde ‘vücûh’ ve ‘nezâir’ ile ilgili her hangi bir tanım bulunmaması vücûh ve nezâirin terimleşme sürecinde görülen farklılaşmanın en önemli nedeni olarak kabul edilebilir. Yine İsmail ed-Darîr el-Hîrî en-Nisâbûrî (ö.431/1040) ile Dâmegâni’nin (ö.478/1085) eserlerinde de herhangi bir tanıma rastlanmamaktadır.

Mukâtil (ö.150/767), İbn Sellam (ö.200/815), Nisâbûrî (ö.431/1040) ve Dâmegâni (ö.478/1085) her hangi bir tanım yapmamakla birlikte, eserlerinin içeriğinde vücûh terimini farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimeler için, nezâir terimini ise kelimenin kullanıldığı farklı anlamlardan herhangi birinin Kur’an’da tekerrür ettiği yerler için kullanmışlardır. Bu eserlerdeki kullanıma göre vücûh ve nezâirin terimsel anlamı şöyle olmaktadır: Aynı lafzın Kur’an’ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması vücûh, bu tür çok anlamlı bir lafzın anlamlarından herhangi birinin Kur’an’da birden çok yerde kullanılması, yani aynı lafzın anlamlarından birinin Kur’an’da tekerrür etmesi nezâirdir.²⁷ Bir örnekle izah etmek gerekirse, Mukâtil b. Süleyman’a göre ‘haşr’ kelimesi Kur’an’da ‘toplama’ ve ‘sevk etme’ şeklinde iki farklı anlamda/vech kullanılmıştır. Kelimenin ‘toplama’ ve ‘sevk etme’ olmak üzere iki farklı anlamda kullanılması vücûhtur. ‘Toplama’ anlamının kastedildiği Yunus 10/27; Furkan, 25/17; Kehf, 18/47; Şems, 81/25; Neml, 17/27 ve Sâd, 38/19 ayetlerinde geçen ‘haşr’ kökünden

²⁷. Bkz. Bkz. İbn Sellam, (naşirin girişi), s. 19, 22; Müsâid b. Süleyman, s. 94; Güven, s. 175; Mesud Bûbû, *el-İştirâku'l-Lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerim beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbîk*, Daru'l-Fikr, Dımaşk, 1998, s. 94. M. Halil Çiçek de bu tanıma benzer bir tanım yapmıştır. Bununla birlikte, iki tanım arasında *nezâir* açısından ince bir farklılık vardır. Nitekim Çiçek, *nezâiri*, vücûhtan bağımsız olarak, “bir kelimenin Kur’an’ın birkaç yerinde aynı manayı ifade etmesi” olarak tanımlamıştır. (Bkz. Çiçek, s. 113) Çiçek yaptığı tanım neticesinde Mukâtil, Dâmegâni ve Nisâburi’nin eserlerinde aynı kelimenin Kur’an’ın birkaç yerinde aynı anlamda kullanılmasına değinilmediği, yani bu eserlerde *nezâirin* olmadığı sonucuna ulaşmıştır. (Bkz. Çiçek, s. 118) Oysa, bu eserlerde vecihler zikredilirken vecihlerden herhangi birinin anlamının Kur’an’da tekerrür eden örnekleri varsa bu örnekler, yani *nezâir* de zikredilmiştir.

türemiş olan kelimeler birbirinin nazîri, yani nezâir olmaktadır.²⁸ Aynı şekilde kelimenin ‘sevk etme’ anlamının kastedildiği ayetlerdeki kullanımları da kendi içlerinde nezâir olmaktadır.

İkinci anlayışa göre vücûh ve nezâir aslında aynı şeyi, “harekesi ve lafzı aynı olan kelimenin kullanıldığı her yerde farklı anlamlara gelmesi” ni ifade etmektedir. Bu durumda lafız boyutu dikkate alınarak farklı yerlerde farklı anlamlara gelen lafızlara nezâir, anlam boyutu dikkate alınarak bu kelimenin kullanıldığı farklı anlamlara vücûh denmiştir.²⁹ ‘Haşr’ kelimesiyle örneklendirecek olursak, bu tanıma göre, ‘haşr’ kelimesi Kur’an’ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanıldığı için hem vücûh hem de nezâirdir. Kelimenin Kur’anda geçtiği yerlerdeki lafızları nezâir, bu lafızların kullanıldığı anlamlardan her biri vücûhtur.³⁰

İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) vücûh ve nezâiri bu şekilde tanımlamıştır. Bu iki âlime göre, ortada tek bir olgu vardır: Bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesi. Bu şekilde farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılan kelimenin lafzına nazîr, kelimenin kullanıldığı farklı anlamlara ise vücûh denir. Yani aynı olgunun lafız/gösteren ile ilgili boyutuna nazîr, mana/gösterilenle ilgili boyutuna ise vücûh denmektedir.³¹ Zaten bu ikisi vücûh ve nezâiri ayrı ayrı tanımlamak yerine, birlikte tanımlayarak; lafızlara nezâir, lafızların geldiği farklı anlamlara ise vücûh dendiğini belirtmişlerdir. İbnü'l-Cevzî'nin (ö.597/1201) tanımı şu şekildedir:

“Bil ki, ‘vücûh ve nezâir’ Kur’an’ın farklı yerlerinde aynı lafız ve aynı hareke ile geçen bir kelimeden, her yerde farklı anlamlar kastedilmesidir. Bu durumda bir yerde zikredilen kelimenin lafzı bir başka yerde zikredilen kelimenin lafzına nazîrdir (denktir/benzerdir). Bu kelimelerden her birinin diğerinden başka bir

²⁸ Bkz. Mukâtil, s. 67-68.

²⁹ İbnü'l-Cevzî ve Kâtip Çelebi'nin tanımları bu yöndedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, s. 83; Kâtip Çelebi, II/2001. Ayrıca Dâmegâni'nin eserini tahkik eden Ebu'l-Azm ez-Zefitî, girişte *vücûhu* anlamların adı, *nezâiri* de lafızların adı olarak tanımlayıp dipnotta Zerkeşi ve Suyûtî'nin eserlerinden iktibas yaptığını belirtmektedir. Zerkeşi ve Suyûtî'nin *vücûhun* anlamların adı, *nezâirin* de lafızların adı olduğu görüşünün zayıf kabul edildiğini açıkça belirtmesine ve bunu gerekçesiyle birlikte zikretmesine rağmen Zefitî'nin bu görüşe kaynak olarak bu iki âlimi göstermesi ilginçtir. Bkz. Ebu Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegâni, *el-Vücûh ve'n-Nezâir li-Elfâzi'l-Kitabillâhi'l-Aziz*, tah. Muhammed Hasan Ebu'l-Azm ez-Zefitî, Vezaretü'l-Evkâf, 1992, (naşirin girişi), I/17.

³⁰ Birinci tanımla ikinci tanım arasındaki farkı Yahya b. Sellam'ın *et-Tesârif* adlı eserini tahkik eden Hind Şelebî, şema ile göstermiştir. Bkz. Yahya b. Sellam, *et-Tesârif*, tah. Hind Şelebî, eş-Şirketu't-Tunusiyye li't-Tevzi, Tunus, 1979, (naşirin girişi), s. 21-23.

³¹ Bkz. Güven, s. 173.

anlamla açıklanması ise vücûhtur. Öyleyse, nezâir lafızlara, vücûh anlamlara verilen addır..”

Kâtip Çeleb'nin (ö.1067/1657) yaptığı tanım İbnü'l-Cevzî'nin tanımı ile hemen hemen aynıdır:

“Tefsirin alt dallarından olan ‘vücûh ve nezâir’, Kur’an’ın farklı yerlerinde aynı lafız ve aynı hareke ile geçen bir kelimedenden, her yerde farklı anlamlar kasdedilmesidir. Bu durumda bir yerde zikredilen kelimenin lafzı bir başka yerde zikredilen kelimenin lafzına nazîrdir (denktir/benzerdir) ki, bunlar nezâirdir. Bu kelimelerden her birinin diğerinden başka bir anlamla açıklanması ise vücûhtur. Öyleyse, nezâir lafızlara, vücûh anlamlara verilen addır.”

Bir diğer anlayışa göre ise, vücûh lafızları aynı olup anlamları farklı kelimelerin, nezâir ise lafızları farklı, anlamları aynı (eş anlamlı) kelimelerin adıdır. Bu tanıma göre, söz gelimi, türevleriyle birlikte Kur’an’da 17 farklı anlamda kullanılan ‘hüda’ kelimesi vücûhtur. ‘Nâr’, ‘sakar’, ‘hutame’, ‘cahîm’ gibi farklı kelimelerin ‘cehennem’ anlamında kullanılması, yani aynı veya benzer anlamı ifade etmesi nazîrdir.³² Bu tanıma göre vücûh terimi Mukâtil, İbn Sellam, Nîsâbüri ve Damegânî’nin kullanımıyla örtüşmekle birlikte, nezâir terimi bu müelliflerin kullanımından farklılaşmaktadır.

IV. Vücûh ve Nezâirin Terim Anlamıyla İlgili Yapılan Tanımların Değerlendirilmesi

Mukâtil (ö.150/767), İbn Sellam (ö.200/815), Nîsâbüri (ö.431/1040) ve Dâmegânî’nin (ö.478/1085) vücûh ve nezâirle ilgili her hangi bir tanım yapmadığını daha önce belirtmiştik. Bu âlimler herhangi bir tanım yapmamakla birlikte, vücûh terimini farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimeler için, nezâir terimini ise kelimenin kullanıldığı farklı anlamlardan herhangi birinin Kur’an’da tekerrür ettiği yerler için kullanmışlardır. Konuyla ilgili günümüze ulaşan ilk esere sahip Mukâtil b. Süleyman’ın, vücûh ve nezâir terimlerini eserinde kullanım biçimi ve kullandığı anlam, kendisinden sonra gelen bu üç ilim adamı tarafından hiçbir şekilde değiştirilmeden olduğu gibi kullanılmıştır. Bir ilim alanındaki terminolojinin birden bire oluşmadığı gerçeğini göz önünde tutup Mukâtil’in bu kullanımını istisna kabul ederek ondan sarfi nazar etsek bile, kendisinden sonra yaklaşık üç asırlık bir dönemdeki müelliflerin bu iki

³² Bkz. Cerrahoğlu, s. 184-185; Turgut, s. 201, Albayrak, s. 171; Okuyan, s. 29; Gezgin, s. 166; Paçacı, s. 90-91; Çetin, a.g.e., s. 10-14; Demirci, s. 158-160.

terimi Mukâtil ile aynı anlamda kullanması, kelimenin ilk dönemde bu minval üzere terimleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla Mukâtil'in kullanımı, bu konuda öncü kabul edilmesi ve kendisinden sonraki müellifler tarafından benimsenmiş olması açısından önemlidir. Ayrıca, konuyla ilgili yazılan eserlerin içeriğine bakıldığında bu tanımın kendi içinde tutarlı olduğunu söylemek mümkündür. Bu kullanıma göre vücûh ve nezâirin realitede olgusal olarak bir karşılığı da mevcuttur. Buna göre vücûh aynı kelimenin Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı anlamda kullanılması, nezâir de farklı anlamlara muhtemel olan lafızların bu anlamlarından herhangi birinin Kur'an'da tekrerrür etmesidir.

İbnü'l-Cevzi'ye gelinceye kadar, "Vücûh ve Nezâir" kitaplarındaki kullanım bu minval üzere olmasına rağmen, İbnü'l-Cevzi'nin eserinin girişinde yaptığı, "vücûhun manalarda nezâirin lafızlarda olduğu" şeklindeki tanımla birlikte bu iki terimin anlamında bir kırılma meydana gelmiştir. Fakat İbnü'l-Cevzi'nin bu görüşü, Kâtip Çelebi'yi³³ veya gözden kaçırma ihtimâlimizin olduğu birkaç kişiyi istisna edecek olursak çok fazla yaygınlık kazanmamış, dolayısıyla bu kırılmanın etki ve yansımaları çok geniş bir alana yayılmamıştır. Sadece, zayıf olduğu belirtilmek suretiyle bu görüşün aktarılması devam edegelmiştir. Bu kırılmanın etkisinin çok geniş olmamasının nedeni, vücûhun manalarda nezâirin lafızlarda olduğu görüşünün zayıflığını, Zerkeşi ve Suyûtî'nin, gerekçeleriyle birlikte ve açıkça belirtmeleridir diye düşünüyoruz.

Vücûh ve nezâiri aynı kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılması olarak tanımlayan, ve bu tür kelimelerin lafız boyutunu dikkate alarak nezâir, anlam boyutunu dikkate alarak vücûh olarak isimlendirildiğini belirten İbnü'l-Cevzi ve Kâtip Çelebi'nin, "Vücûh ve Nezâir" alanında yazılan eserlerin içeriğiyle örtüşmeyen bu görüşleri, bu eserlerin içeriğinde sadece aynı kelimenin farklı anlamlara gelmesi (çok anlamlılık) olgusundan bahsediliyormuş izleniminin oluşmasına ve bu eserlerin olduğundan eksik olarak tanınmasına yol açma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Zira "Vücûh ve Nezâir" kitaplarında sadece aynı kelimenin farklı anlamlara gelmesinden bahsedilmemekte, aynı zamanda bu tür kelimelerin anlamlarından tekrar edenler varsa onlar da sıralanmaktadır. Hatta, bizzat İbnü'l-Cevzi, eserinin birçok yerinde vücûh olan bir kelimenin bir anlamının Kur'an'da tekrar ettiği yerleri, nazir terimini kullanmasa da, örnek getirmek suretiyle zikretmiştir.³⁴ Ayrıca, bu görüşe göre hareket edilmiş olsaydı,

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II/2001.

³⁴ İleride değinileceği üzere, bu yönüyle İbnü'l-Cevzi'nin eserinin içeriği kendisinden önceki müelliflerin içeriğiyle aynıdır. Ancak, kanaatimizce, İbnü'l-Cevzi, muhtemelen tanımına sadık

farklı yerlerde farklı anlamlara geldiği için vücûh olan her bir kelimenin aynı zamanda nazîr de olması gerekirdi. Bu durumda vücûh olan kelimeler lafızlarına nispetle nezâir olarak adlandırılacağı için, vücûhların sayısı kadar nezâir olması gerekirdi. Oysa konuyla ilgili eserlerin içeriğine bakıldığında vakıanın böyle olmadığı, vücûh olan her kelimenin nazîr/nezâir diye isimlendirilmediği görülür.³⁵ Kaldı ki, İbnü'l-Cevzî ve Kâtip Çelebi yaptıkları tanımda vücûhu aynı kelimenin geçtiği her yerde farklı anlamda kullanılması olarak tanımlamışlardır.³⁶ Oysa, gerek Kur'an'ın içeriğine, gerekse "Vücûh ve Nezâir" eserlerinde vücûh olarak zikredilen kelimelere bakıldığında vücûh olan her kelimenin kullanıldığı her yerde farklı bir anlama gelmesi gibi bir durumun olmadığı görülür.

Zerkeşi (ö.794/1392) ve Suyûtî (ö.911/1505) İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı tanımın doğru olmadığını ve "Vücûh ve Nezâir" kitaplarının içeriğiyle örtüşmediğini fark ettikleri için olsa gerek, nezâirin lafızlarda vücûhun ise anlamlarda olduğu görüşünün zayıf olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Zerkeşi (ö.794/1392) ve Suyûtî (ö.911/1505) bu görüşün zayıflığını şöyle gerekçelendirmiştir:³⁷

"Nezâirin lafızlarda vücûhun da anlamlarda olduğu söylenmiştir. Fakat bu görüşün zayıf olduğu kabul edilmektedir. Zira eğer vücûhun manalarda nezâirin lafızlarda olduğu kastedilseydi, bu kitapların hepsinin (sadece) ve tamamıyla müşterek lafızlar (çok anlamlı lafızlar) hakkında olması gerekirdi. Oysa müellifler bu alanda telif ettikleri eserlerde, farklı yerlerde aynı anlamda kullanılan (yani çok anlamlı olmayıp, aksine, lafız ve anlam birliği olan) lafız da zikretmişler; dolayısıyla vücûhu kısımların (lafızları aynı olup anlamları farklı olan kelimelerin) kategorisi, nezâiri de ayrı bir kategori (lafızları aynı olup aynı anlama gelen kelimelerin kategorisi) yapmışlardır."

Görüldüğü üzere, Zerkeşi (ö.794/1392) ile Suyûtî (ö.911/1505) vücûhun anlamlarla nezâirin lafızlarla ilgili olduğu görüşünü kabul etmemektedirler.

kalma amacıyla, çok anlamlı kelimelerin anlamlarından tekrerrür ettiği yerleri ifade ederken *nazîr* terimini kullanmamıştır. Bununla birlikte, İbnü'l-Cevzî bile, bizim tespit edebildiğimiz bir yerde, *nezâir* terimini kendisine kadarki müelliflerin kullandığı anlamda kullanmıştır.

³⁵. Bkz. Yahya b. Sellam, *Tesarîf*, (naşirin girişi), s. 22.

³⁶. Kanaatimizce İbnü'l-Cevzî'nin tanımında kullandığı "bir kelimenin geçtiği her yerde farklı anlama gelmesi" şeklindeki ifade, onun vücûh ve nezâirin aynı şeyler olduğu şeklindeki düşüncesiyle paralellik arz etmektedir. Zira bir kelime Kur'an'da geçtiği her yerde farklı bir anlama geliyorsa, bu anlamlardan hiç biri Kur'an'da tekrerrür etmemiş olacak, dolayısıyla *nezâir* diye bir şey kalmayacak ya da *nezâirin* içi boşalmış olacaktır. Bu durumda *nezâiri* lafızların, *vücûhu* da anlamların adı olarak kabul etmekten başka bir seçenek kalmayacaktır.

³⁷. Bkz. Bedreddin Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır, 1957, I/102; Celeddin Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Daru İbni Kesir, Dimaşk, 2002, I/445.

Onlara göre, birden fazla anlama gelen lafızlara, lafızdaki benzerliğinden dolayı nezâir, anlamlarındaki farklılık nedeniyle vücûh denildiği takdirde vücûh ve nezâir kitaplarının sadece aynı olgudan, yani çok anlamlı lafızlardan (lafz-ı müşterekten) bahsetmeleri gerekirdi. Oysa her iki âlim de bu alanda yazılan eserlerin içeriğinde sadece çok anlamlı lafızların ele alınmadığını, aksine, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılmasından da bahsedildiğini ifade etmektedirler. İleride değineceğimiz üzere, vücûh ile nezâirin birbirinden ayrıldığı noktanın burası olduğunu düşünüyoruz: Bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılması durumu vücûh kategorisinde ele alınmış, bir kelime bir yerde kullanıldığı anlamda başka yerde de kullanılıyorsa buna da nazîr ya da nezâir denmiştir.

Günümüze gelindiğinde yeni bir kırılmanın meydana geldiği görülmektedir. Ancak günümüzdeki kırılma bu iki terimden sadece nezâirin terimsel anlamında gerçekleşmiş, vücûh terimi ise ilk dönemden beri kullanıldığı anlamını korumuştur. Birçok bilim adamı nezâiri, farklı lafızların benzer veya aynı manada kullanılması (eş anlamlılık/teradüf) olarak tanımlamıştır.³⁸ Bunun sonucu olarak, hem “Vücûh ve Nezâir” kitaplarındaki kullanımdan hem de İbnü'l-Cevzî ile Kâtip Çelebi'nin benimsediği tanımdan, yani her iki anlayıştan farklı yeni ve üçüncü bir nezâir tanımı ortaya çıkmış, böylece nezâir, lafızları farklı anlamları aynı olan (eş anlamlı/müteradif) kelimelerin adı olmuştur. İbnü'l-Cevzî'nin tanımıyla ortaya çıkan kırılmanın aksine, günümüzde nezâirin terimsel anlamında yaşanan kırılmanın etkileri, maalesef, hem geniş hem de derin olmuş ve nezâirin eş anlamlı kelimeler olduğu neredeyse bir mütearife haline gelmiştir.³⁹ Oysa nezâirin bu şekilde tanımlanması “Vücûh ve Nezâir” alanında yazılan eserlerin ikinci işlevini değiştirmektedir. Bu durumda bu kitaplarda eş anlamlılık olgusundan da bahsediliyormuş gibi bir izlenim oluşmaktadır. Her

³⁸ Bkz. Cerrahoğlu, s. 184-185; Turgut, s. 201, Albayrak, s. 171; Okuyan, s. 29; Gezgin, s. 166; Paçacı, s. 90-91; Çetin, a.g.e., s. 10-14; Demirci, s. 158-160.

³⁹ Bu kabul o kadar yaygınlaşmış ve önyargı halini almıştır ki, bu alanda yazılan eserleri okuyanlar eserlerin içeriğinde eş anlamlı kelimelerden söz edilmediğini, *nazîr/nezâir* terimlerinin eş anlamlı kelimeler için kullanılmadığını gözden kaçırmışlardır. Nitekim, bu alanda yapılan tez çalışmalarında *nezâir* eş anlamlı kelimeler olarak tanımlanmıştır. Örneğin Esma Çetin, *Dâ-megânî'nin el-Vücûh ve'n-Nezâir İsimli Eserindeki Metodu* adlı yüksek lisans tezinde *nezâiri* eş anlamlı kelimeler olarak tanımladıktan ve ilk akla gelenin bu olduğunu belirttiikten sonra, *nezâirin* bir lafzın Kur'an'da devamlı aynı anlama gelmesi için de kullanıldığını ikinci dereceden bir bilgi, deyim yerindeyse zayıf bir görüş olarak vermiştir. Bkz. Çetin, a.g.e., s. 12-14. Mukâtil b. Süleyman'ın eserini Türkçemize kazandıran M. Beşir Eryarsoy da, tercümenin girişinde *nezâiri* aynı manada kullanılan farklı lafızlar (eş anlamlılık) olarak tanımlamıştır. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (çevirenin girişi), s. 102.

ne kadar yaygınlık kazanmış olsa da, hem konuyla ilgili eserlerin içeriğinde eş anlamlılıktan söz edilmemesi ve bunların örneklerinin verilmemesi hem de eş anlamlılık olgusunun literatürde teradüf terimiyle⁴⁰ karşılanması nedeniyle nezâirin eş anlamlı kelimeler olarak tanımlanmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira, bu tanımlama “Vücûh ve Nezâir” kitaplarının içeriğinin olduğundan farklı algılanmasına yol açmaktadır.

V. Terimleşme Sürecinde Görülen Farklılaşmanın Muhtemel Nedenleri

“Vücûh ve Nezâir” alanında öncü olarak kabul edilebilecek eserlerde herhangi bir tanım yapılmamış olması, bu iki kavramın terimleşme sürecinde karşılaşılan farklılaşma ve kırılmaların en önemli nedeni olarak kabul edilebilir. Söz konusu eserlerin müellifleri, içerikte kullandıkları anlama göre bir tanım yapmış olsalardı, büyük ihtimalle, bu tür, içeriktekinden tamamen farklı tanımlar yapılmayacaktı. Bu eserlerde açık bir tanımın olmaması sonucu ilk kırılma gerçekleşmiş ve muhtemelen İbnü'l-Cevzî ve onu takip eden Kâtip Çelebi, bu eserlerin içeriğindeki ayrımı gözden kaçırarak vücûh ve nezâiri aynı şeyin iki farklı isimlendirmesi olarak algılamıştır. Sonuçta her iki âlim de vücûhun anlamlarda, nezâirin lafızlarda olduğu sonucuna ulaşmıştır.

İkinci kırılmanın gerçekleşmesine, yani çağdaş tefsir usûlü kitaplarında yer alan “vücûhun aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanılması, nezâirin de farklı kelimelerin aynı anlamda kullanılması” şeklindeki anlayışın ortaya çıkmasına, ilk eserlerde tanım yapılmamış olmasına ilâveten, daha başka nedenlerin de yol açmış olduğunu söyleyebiliriz. Bu muhtemel faktörlerden biri, İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve Kâtip Çelebi'nin (ö.1067/1657), olguyu tam olarak yansıtmadığını düşündüğümüz, vücûh ve nezâirin “aynı şeyin lafza ve manaya göre iki isimlendirmesi” şeklindeki görüşlerinin farklı algılanmasıdır. Bu algılamının sonucu olarak birbirinin zıddı ayrı iki şey ortaya çıkmıştır: Aynı kelimenin farklı anlamlara gelmesini ifade eden vücûh ile farklı kelimelerin benzer anlamlara gelmesini ifade eden nezâir. Nitekim, İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201) ve Kâtip Çelebi'nin (ö.1067/1657) tanımlarında aynı olgunun lafız boyutuyla ilgili kısmı için kullandıkları “لفظ كل كلمة ذكرت في موضع نظير اللفظ الكلمة المذكورة في الموضع الآخر، هو النظائر” ifadesiyle, mana boyutunu isimlendirmek için kullandıkları “و تفسير كل كلمة بمعنى غير معنى الأخرى هو”

⁴⁰ Kur'an bağlamında eş anlamlılık/teradüf olgusu ve Kur'an'daki eş anlamlı kelime örnekleri için bkz. Abdülâl Sâlim Mekram, *et-Terâdüf fi'l-Hakali'l-Kur'ani*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001, s. 65-295.

”الوجوه” ifadesi, ayrı ayrı şeylerin tanımı olarak algılandığı için olsa gerek, vücûh ve nezâir birbirinin tamamen zıddı farklı iki olgu olarak anlaşılmış olabilir. Buna göre, vücûh, bir kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılması olduğuna göre geriye bir tek seçenek kalmıştır. O da nezâir’in farklı farklı kelimelerin aynı ya da benzer anlamda kullanılmasıdır. Oysa İbnü’l-Cevzî ve Kâtip Çelebi’nin tanımlarına bir bütün olarak bakıldığında, vücûh ve nezâirin ayrı ayrı tanımlarını yapmadıkları, “vücûh ve nezâir” şeklinde ikisinin birden tanımı verildikten sonra, bu farklı anlama gelme olgusunun lafız boyutuna, lafızlar aynı olduğu için nazîr; anlam boyutuna da anlamlar farklı olduğu için vücûh denildiği görülmektedir. Yani, İbnü’l-Cevzî ve Kâtip Çelebi’ye göre vücûh ve nezâir aynı olguyla ilgilidir. Fakat bu olgunun anlam yönüne itibar edilerek vücûh, lafız yönüne itibar edilerek nezâir terimleri kullanılmıştır.

Nezâirin farklı kelimelerin aynı anlamda kullanılması olarak tanımlanmasına yol açan ikinci bir neden, muhtemelen İbnü’l-Cevzî’yi eleştirme ve onun öne sürdüğü “vücûhun lafızlarda, nezâir’in anlamlarda” olduğu görüşünün⁴¹ doğru olmadığını belirtme sadedinde Zerkeşî ve Suyûtî’nin kullandığı ifadelerin farklı anlaşılması olabilir. Zerkeşî ve Suyûtî lafızlarla ilgili kısma nezâir, anlamla ilgili kısma vücûh demek suretiyle vücûh ve nezâirin aynı şey olduğunu savunan görüşü, yani İbnü’l-Cevzî ile Kâtip Çelebi’nin görüşünü eleştirirken gerekçe olarak şunu öne sürmüştü:

“Nezâirin lafızlarda vücûhun da anlamlarda olduğu söylenmiştir. Fakat bu görüşün zayıf olduğu kabul edilmektedir. Zira eğer vücûhun manalarda nezâirin lafızlarda olduğu kastedilseydi, bu kitapların hepsinin tamamıyla müşterek lafızlar hakkında olması gerekirdi. Oysa müellifler bu alanda telif ettikleri eserlerde, farklı yerlerde aynı anlamda kullanılan lafzı da zikretmişler; dolayısıyla vücûhu kısımların kategorisi, nezâiri de ayrı bir kategori yapmışlardır.”

Zerkeşî ve Suyûtî bu ifadelerle vücûh ve nezâirin farklı iki kategori olduğuna dikkat çekmekte, bu farklı iki kategoriden ikincisinin ne olduğunu açıkça zikretmemektedirler. Kanaatimizce, bu ikinci kategorinin ne olduğu açıkça belirtilmediği için, Zerkeşî ile Suyûtî’nin vücûh ve nezâir kitaplarında iki ayrı kategori olduğunu ortaya koyma sadedinde dile getirdikleri ifadeleri onların kastettiğinden farklı anlaşılmıştır. Zira bağlamı göz ardı edildiği takdirde, her iki

⁴¹. Kâtip Çelebi de, (ö. 1067/1657) İbnü’l-Cevzî (ö. 597/1201) ile aynı görüşte olmakla birlikte, Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî’den (ö. 911/1505) sonra yaşadığı için bu iki âlim Kâtip Çelebi’yi eleştirmiştir diyemiyoruz. Ama sonuçta Kâtip Çelebi’nin İbnü’l-Cevzî’yle birlikte sahip olduğu görüş eleştirilmiş oluyor.

âlimin de kullandığı “وهم يذكرون في تلك الكتب اللفظ الذي معناه واحد في مواضع كثيرة. فيجعلون الوجوه نوعا لإقسام،”⁴² ifadesi, vüçûh ve nezâir kitaplarında ele alınan iki hususun, aynı kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlara gelmesi (lafz-ı müşterek/çok anlamlılık) ve farklı kelimelerin aynı anlamda kullanılması (teradüf/eş anlamlılık) olduğu şeklinde anlaşılmalıya müsaittir. Oysa bu anlayış ne iki âlimin kastettikleriyle ne de vüçûh ve nezâir alanında yazılan eserlerin içeriğiyle örtüşmektedir. Zerkeşi ve Suyutî bu eserlerin içeriğinde sadece lafzı müşterek olmadığını söylerken, diğer kategorinin lafzı müteradif, yani eş anlamlı kelimeler olduğunu söylemek istememişlerdir. Lafzı müsterekin, yani farklı anlamlarda kullanılan kelimelerin yanı sıra, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlamda kullanılmasının da bu eserlerde ele alındığına dikkat çekmek istemişlerdir. Nezâirin, İbnü'l-Cevzî ve Kâtip Çelebi'nin dediği gibi her çok anlamlı kelimenin lafız boyutunun ismi olmadığını, sadece çok anlamlı kelimenin anlamlarından birinin tekerrür ettiği yerlerdeki kullanımının adı olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır.⁴³ Kaldı ki, her iki âlimin vüçûh ve nezâir babı altında verdiği örnekler içerisinde, aynı anlama gelen farklı kelimelerin (eş anlamlı/müteradif lafızların) yer almaması onların böyle bir şey kastetmediğini zaten göstermektedir.

Vüçûh ve nezâir kitaplarında eş anlamlılık (teradüf) ele alınmadığı halde, nezâir'in eş anlamlı kelimeler için kullanılmasının bir üçüncü nedeni olarak, bir kelime vüçûh (çok anlamlı) olunca, o anlamlardan her birini ifade eden lafızların aynı zamanda çok anlamlı olan kelimeyle eş anlamlı olmasını öne sürenler olmuştur.⁴⁴ Söz gelimi, birçok farklı vecihte kullanılan 'ümme't kelimesinin bu vecihlerinden 'topluluk/جماعة' ve 'zaman/حين' anlamlarını ele alalım. Bu durumda 'ümme't lafzı, 'topluluk' anlamında kullanılması bakımından 'جماعة' kelimesiyle ve 'zaman' anlamında kullanılması bakımından 'حين' kelimesiyle eş anlamlıdır/müteradiftir. Evet, çok anlamlı bir kelimenin, kullanıldığı anlamları ifade eden lafızlarla eş anlamlı (müteradif) olması, haddizatında doğru kabul edilebilir.⁴⁵ Ancak buradan hareketle “Vüçûh ve Nezâir” terim çiftinden nezâiri farklı kelimelerin aynı anlamda kullanılması, yani eş anlamlı kelimeler olarak tanımlamak

⁴² Özellikle Suyutî'nin eserinde yer alan hâliyle bu ifade yanlış anlaşılmalıya müsaittir. Zira daha önce 44. dipnotta da değindiğimiz üzere, her iki âlimin ifadeleri aynı olmakla birlikte, *Burhân'*-daki 'كَلَامَاتٍ' kaydı *İtkân'*da yoktur. *Burhân'*da geçen 'كَلَامَاتٍ' kaydı, yanlış anlamayı engelleyecek niteliktedir.

⁴³ Krş. Yahya b. Sellam, (naşirin girişi), s. 22.

⁴⁴ Bkz. Ahmet Muhtar Ömer, *İlmü'd, Delale, Âlemu'l-Kütüb*, Kahire, 1993, s. 149.

⁴⁵ Bkz. Palmer, *Semantik*, çev. Ramazan Ertürk, Kitabiyât, Ankara, 2001, s. 88.

doğru değildir.⁴⁶ Zira “Vücûh ve Nezâir” bir ulumu’l-Kur’an terminolojisidir ve bu terminolojinin oluşmasına sebep olan eserlerde nezâir terimi eş anlamlı kelimeler için kullanılmamıştır. Eğer bu eserlerin müelliflerinin nazîr/nezâir kullanırken ittifak ettikleri terimsel bir kullanım olmasaydı, bu gerekçelendirilmeye hak verilebilirdi. Ayrıca, literatürde eş anlamlı kelimeler için vaz edilmiş bir terim (elfâz-ı müteradife) zaten vardır. Sonuç olarak çok anlamlı kelimelerin, ifade ettikleri anlamların lafızlarıyla aynı zamanda eş anlamlı olmalarından hareketle, nezâirin eş anlamlı kelimeler olarak tanımlanması doğru değildir.

Suyutî’nin Müteraku’l-Akrân fi İ‘cazi’l-Kur’an adlı eserinde lafz-ı müşterekin Kur’an’ın i‘cazından olduğunu belirtirken kullandığı şu ifade, nezâirin eş anlamlı olarak tanımlanmasına yol açan dördüncü bir neden olarak kabul edilebilir:

“Bu türle (yani lafz-ı müşterek konusuyla) ve bunun aksiyle -farklı lafızların aynı manayı ifade etmesiyle (yani eş anlamlılıkla) - ilgili mütekaddimin ve müteahhirin uleması birçok eser telif etmiştir..”

Suyutî burada lafz-ı müşterek ve onun aksi konusunda birçok eser telif edildiğini belirtirken, lafz-ı müşterekin (çok anlamlılığın) aksinin eş anlamlılık olduğunu söylemektedir ki, haddizatında bu doğrudur. Ancak, Suyutî’nin bu ifadesinden, “Vücûh ve Nezâir” kitaplarında vücûh karşılığında ele alınan kelimeler çok anlamlı olduğuna ve çok anlamlılığın aksi de eş anlamlılık olduğuna göre, nezâir de eş anlamlı kelimelerdir, sonucunun çıkarılması doğru değildir.⁴⁷ Zira, Suyutî’nin İtkân’da vücûh ve nezâiri tanımlarken kullandığı ifadeler göz önüne alınarak onun görüşleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde Müteraku’l-Akrân adlı eserinde nezâirin eş anlamlı kelimeler olduğu şeklinde bir şey söylemediği ortaya çıkar. Suyutî burada sadece çok anlamlı kelimeler ve eş anlamlı kelimeler alanında eserler telif edildiğini söylemekte, nezâirin ne olduğu konusunda herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

VI. Bu Alanda Yazılan Eserlerin İçeriği Açısından Vücûh ve Nezâirin Mahiyeti

Tefsir literatüründe önemli bir yeri olan vücûh ve nezâirin mahiyetini belirleyebilmek için bu alanda yazılmış eserlerin içeriğini incelemek suretiyle bir sonuca ulaşmak gerektiğini düşünüyoruz. Sorunu bu alanda yazılan eserlerin

⁴⁶ Güven, s. 174-175.

⁴⁷ Nitekim Ahmed Muhtâr Ömer, Suyutî’nin *Müteraku’l-Akrân* kitabındaki bu sözüden hareket ederek, *nezâiri* müterâdif olarak tanımlamış, hatta müellifin *İtkân*’daki ‘الألفاظ المتواطئة’ ifadesini müterâdif olarak açıklamıştır. Bkz. Ömer, s. 149.

içeriği açısından ele alacak olursak şu soruları sorabiliriz:

Vücûh ve nezâirle ilgili eserlerin içeriğinde bu iki terim gerçekten de kullanılmış mıdır?

Her iki terim bu eserlerde kullanıldıysa, İbnü'l-Cevzî ile Kâtip Çelebi'nin "vücûhun manalarda, nezâirin lafızlarda olduğu" görüşünü sarahaten veya işaretten gösteren herhangi bir kullanım, bir ifade var mıdır? Ya da aynı olguyu (çok anlamlılığı) ifade etmek için, her hangi bir seçim ya da ayırım yapmaksızın, anlam boyutu itibariyle bazen vücûh, lafız boyutu itibariyle bazen de nezâir olmak üzere, her iki terimin aynı olgu (çok anlamlılık) için rasgele kullanımı söz konusu mudur?

Yoksa her iki terim kullanılmış, ama, bir kelimenin birden çok anlamda kullanıldığı durumlar (çok anlamlılık) için vücûh, farklı kelimelerin benzer anlamlarda kullanımı (eş anlamlılık) için de nezâir terimleri mi kullanılmıştır?

Ya da bu eserlerde bu iki terim; bir kelimenin birden çokanlama gelmesi (çok anlamlılık) için vücûh, çok anlamlı bir kelimenin anlamlarından birinin Kur'an'da tekrerrür ettiği (lafız ve anlam birlikteliği olan) durumlar için de nezâir olarak mı kullanılmıştır?

İçerikte bu iki terimden sadece biri (vücûh) kullanıldıysa, zımnen diğer terimi (nezâir)i çağrıştıran ve bunlar da nezâirdir diyebileceğimiz durumlar var mıdır?

"Vücûh ve Nezâir" le ilgili eserlerin içeriğine bakıldığında büyük çoğunluğunda, en azından bizim inceleme imkânımız olanlarında, hem vücûh hem de nezâir terimlerinin kullanıldığı görülür. Ancak bu eserlerde bu iki terim İbnü'l-Cevzî'nin tanımladığı gibi vücûhun anlamların adı nezâirin de lafızların adı olarak kullanılmamıştır. Hatta ileride değineceğimiz üzere bizzat İbnü'l-Cevzî bile eserinde nadiren kullandığı 'nezâir' ifadesini⁴⁸ kendi tanımına göre kullanmamıştır. Bu yönüyle, baş taraftaki vücûh ve nezâir tanımları çıkarılsa, İbnü'l-Cevzî'nin eserinin içeriği diğer vücûh ve nezâir kitaplarının içeriğiyle aynıdır. Dolayısıyla bu alanda yazılan eserlerin içeriğinde İbnü'l-Cevzî ile Kâtip Çelebi'nin "vücûhun manalarda, nezâirin lafızlarda olduğu" görüşlerini sarahaten veya işaretten doğrulayan herhangi bilgi ve kullanım yoktur.

Vücûh ve nezâir kitaplarında vücûh terimi, aynı kelimenin farklı yerlerde

⁴⁸ Örneğin 'Lâ'nın nefiy anlamında kullanılmasıyla ilgili olarak "ولها نظائر كثيرة" ifadesini kullanmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, s. 631.

farklı anlamlara gelmesi için kullanılmışken, nezâir terimi, birçok ilim adamının belirttiğinin aksine, farklı kelimelerin aynı anlama gelmesini (eş anlamlılığı) ifade etmek için kullanılmamıştır. Bu eserlerde eş anlamlılıkla ilgili herhangi bir örneğe rastlamak da mümkün değildir. Söz konusu eserlerde nezâir terimi, aynı kelimenin farklı yerlerde aynı anlamı ifade etmesi olarak kullanılmıştır.⁴⁹

Mukâtil b. Süleyman farklı anlamlarda kullanılan kelimenin her bir farklı anlamı için vücûh ifadesinin tekili olan vech ifadesini kullanmış, bu şekilde köken itibariyle mükerrer olanlarla birlikte 186 kelimenin kullanıldığı farklı vecihleri zikretmiştir. Mukâtil, kelimenin kullanıldığı farklı anlamları ifade etmek için kullandığı vech başlıkları altında, kelimenin o vecihte/anlamda kullanıldığı başka yerler varsa onlara da örnek vermektedir. Bu örnekleri çoğu kez ‘كوله’ ifadesinden sonra zikretmekte, bazen de ‘و نظيره’ veya ‘و نظيرها’ yani, ‘kelimenin bu anlamda kullanıldığının benzeri şurasıdır...’⁵⁰ ifadesini kullanmak suretiyle dile getirmektedir. Ayrıca, ‘كوله’ ve ‘و نظيرها’ veya ‘و نظيره’ ifadeleri kadar sık olmamakla birlikte, aynı amaçla ‘مثله’ ve ‘ونحوه’ ve ‘وقال أيضا’ ifadelerini kullandığı da görülmektedir. Dolayısıyla Mukâtil b. Süleyman farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimenin herhangi bir anlamının Kur’an’da kullanıldığı başka örnekleri varsa bunlar için ‘nazîr’ ya da bu anlama gelecek diğer ifadeleri kullanmaktadır. Hatta, birkaç yerde ‘ليس مثلها في القرآن’⁵¹ yani ‘Kur’an’da bu kelimenin bu anlamda kullanıldığı başka yer yoktur’, gibi bir ifadeye yer verilmesi, yukarıda zikrettiğimiz ifadelerin hangi anlamda kullanıldığını daha net olarak ortaya koymaktadır. Konuyu bir örnekle dile getirecek olursak, Mukâtil ‘حكمة’ kelimesinin beş vecih/anlama geldiğini belirttikten sonra, bunlardan birisinin ‘Kur’an’da geçen emir ve yasaklarla ilgili öğütler’ olduğunu belirtir. Daha sonra kelimenin bu anlamda kullanıldığı ayetleri sıralar. Bunların birini ‘كوله’ ifadesinden sonra verirken,⁵² birini ‘نظيرها’⁵³ bir

⁴⁹. Şahin Güven, “Çok anlamlılık” konusunu incelediği doktora tezinde, “Vücûh ve Nezâir” kitaplarında *nezâir*in farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi (eş anlamlı kelimeler) için kullanılmayıp, aynı kelimenin kullanıldığı her yerde aynı anlama gelmesi olarak kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bkz. Güven, s. 173-174. Esmâ Çetin de Dâmegânî’nin *el-Vücûh ve’n-Nezâir* adlı eserini incelediği yüksek lisans tezinde, *nezâir* dendiğinde ilk akla gelenin aynı anlamın farklı lafızlarla ifade edilmesi olduğunu belirttikten ve *nezâiri* bu şekilde tanımladıktan sonra, *nezâirin* bir lafzın Kur’an’da devamlı aynı anlama gelmesi için de kullanıldığını eklemiştir. Bkz. Çetin, s. 14.

⁵⁰. Kelimenin, Kur’an’da aynı anlamda kullanıldığını ifade etmek amacıyla, yetmişten fazla yerde bu iki ifade kullanılmaktadır.

⁵¹. Bkz. Mukâtil b. Süleyman, s. 21, 32, 104.

⁵². Nisa, 4/113; Meryem, 19/12.

⁵³. Âl-i İmran, 3/48.

diğerini ise 'مُثَلِّه'⁵⁴ ifadesinden sonra zikretmektedir. Daha sonra 'حِكْمَة' kelimesinin diğer dört vechine/anlamına geçer.⁵⁵ Bu durumda Mukâtil b. Süleyman, vücûh ile bir kelimenin kullanıldığı farklı anlamları, nezâir ifadesiyle ise kelimenin kullanıldığı bu farklı anlamlardan varsa başka yerlerde geçen örneklerini/benzerlerini kastetmektedir. Buradan da şu sonuç çıkmaktadır: Eğer farklı yerlerde farklı anlamlara gelen bir kelimenin bu anlamlarından birisi Kur'an'da sadece bir yerde geçiyorsa kelimenin bu anlamda Kur'an'da nazîri/benzeri yoktur. Mukâtil'e göre, söz gelimi 'zulumat ve nur' kelime çifti; biri şirk ve iman, diğeri de gece ve gündüz olmak üzere iki farklı vecihte/anlamda kullanılmaktadır. Bu kelime çifti Kur'an'da Enam Suresi, 6/1 ayeti dışında 'gece-gündüz' anlamında kullanılmamıştır. Mukâtil bu durumu 'ليس مثلها في القرآن' ifadesiyle belirtmektedir. Öyleyse Mukâtil'e göre, 'zulumat ve nur' kelime çiftinin gece gündüz anlamında kullanılması sadece bir yerdedir ve lafzın bu anlamda kullanılmasının bir başka misli ve nazîri yoktur.⁵⁶

Mukâtil b. Süleyman'ın çağdaşı Yahya b. Sellam'ın (ö. 200/815) da bu terimleri aynen Mukâtil b. Süleyman gibi kullandığı görülmektedir. Nitekim İbn Sellam da vucuh/vech başlıkları altında bir kelimenin ne gibi farklı anlamlarda kullanıldığını sıralarken, her bir vecih altında o kelimenin o anlamda/vecihte Kur'an'da kullanıldığı başka yerleri genelde 'و نظيره', 'و نحوه' ve 'و مثله' ifadeleriyle belirtmektedir. Kelimenin vecihlerinden birisinin Kur'an'da sadece bir veya iki yerde kullanıldığını göstermek için "و ليس مثلها", "و ليس غيرها", "و ليس مثلها في القرآن غيره/هما", "و ليس مثلها" ifadeleri kullanılmaktadır. Bu ifadeler kelimenin Kur'an'da sadece bir veya iki yerde o anlamda kullanıldığını, dolayısıyla nazîri olmadığını ya da sadece bir nazîri olduğunu göstermektedir.

Dâmegâni "el-Vücûh ve'n-Nezâir" adlı kitabında kelimenin kullanıldığı farklı anlamları ayrı birer vech/vücûh olarak zikrederken, kelimenin kullanıldığı anlamlardan/vecihlerden herhangi birinin tekerrür ettiği diğer yerleri 'و كونه', 'و نحوه' ifadeleriyle birlikte vermektedir.⁵⁷

Nisâbüri de "Vücûhu'l-Kurâni'l-Kerim" adlı eserinde selefleri Mukâtil, İbn Sellam ve Dâmegâni gibi vücûhu kelimenin farklı yerlerde farklı anlamlarda

⁵⁴ Âl-i İmran, 3/164.

⁵⁵ Bkz. Mukâtil, s. 28-29.

⁵⁶ Bkz. Mukâtil, s. 32.

⁵⁷ Dâmegâni eserinde bu ifadeleri oldukça sık bir şekilde kullanmıştır. Bu yüzden bu ifadelerin kullanıldığı yerleri göstermeye gerek olmadığını düşünüyoruz.

kullanıldığını ifade etmek için⁵⁸ kullanmış, bu anlamlardan herhangi birinin tekerrür ettiği yerleri ifade etmek için de ‘و نظيره’⁵⁹ ve ‘وأشباهه’⁶⁰ ifadelerini kullanmıştır. Ancak, Nisâbüri diğerlerinden farklı olarak, bizim tespit edebildiğimiz iki yerde kelimenin anlamlarının tekerrür ettiği yerleri belirtmek için ‘وأشباهه’ ifadesini kullanmıştır.⁶¹

Eserinin baş tarafında vücûh ve nezâir olgusunu, farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimenin lafzı yönünden nezâir, manaları yönünden vücûh olarak tanımlayan İbnü'l-Cevzî bile, eserinin içeriğinde farklı anlamlara gelen kelimeleri sıralamada kullandığı üslup bakımından yukarıdaki ilim adamlarının üslubuna yakın bir üslup kullanmıştır. Ancak onlardan farklı olarak, belki de tanımına sadık kalma amacıyla, ‘نظيره’ ifadesini kullanmamış, onun yerine ‘و مثله’ ve ‘و كذالك’ ifadelerini tercih etmiştir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz bir yerde, diğer müelliflerin kullanımıyla örtüşecek şekilde ‘وله نظائر كثيرة’ yani “Kur’an’da bunun birçok nazîri vardır” ifadesini kullanmıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, baş taraftaki tanım kısmını çıkaracak olsak bu yönüyle İbnü'l-Cevzî'nin eseri içerik bakımından Mukâtil ve onun kullanımını sürdüren diğer müelliflerin eserinden çok da farklı sayılmaz.

Aynı kelimenin farklı anlamlara gelmesi vücûh (çok anlamlılık/lafz-1 müşterek) oluyor, farklı kelimelerin aynı anlama gelmesi nazîr değilse teradüf (eş anlamlılık) oluyorsa, bu durumda nazîrin karşılığı nedir? Diğer bir ifadeyle, nezâir eş anlamlılık değilse nedir, nazîrin tekabül ettiği bir kategori var mıdır? Meseleyi mantıkçıların lafızlarla ilgili tasnifi açısından ele alacak olursak, nazîrin bu tasnifte tam olmasa da yaklaşık bir mütekebili vardır.

Mantıkçılar, lafızları müsemmaları açısından; müteradife, mütebayine, müştereke ve mütevâtîe olmak üzere dörde ayırmıştır.⁶²

⁵⁸. Nisâbüri eserinde *vücûh* yerine, vech kelimesinin diğer bir çoğulu olan ‘evcuh’ kelimesini kullanmıştır.

⁵⁹. Nisâbüri de bu iki ifadeyi çok sık kullanmıştır. Bkz. Ebu Abdurrahman İsmail b. Ahmed ed-Darîr el-Hîri en- Nisâbüri, *Vücûhu'l-Kurâni'l-Kerim*, tah. Fatıma Yusuf el-Hıyemi, Dâru's-Sekâ, Dımaşk, 1995.

⁶⁰. Bizim tespitimize göre, Nisâbüri'nin iki yerde de ‘وأشباهه’ ifadesini kullanmıştır.

⁶¹. Bkz. Nisâbüri, s. 27, 30.

⁶². Bazı tasniflerde bu sayının daha fazla olduğu görülmekle birlikte, bu sayıyı en temelde dörde indirmek mümkündür. Ayrıca mantıkçılar lafızları değişik yönlerden daha başka tasniflere de tabi tutmuşlardır. Bu tasnifler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Rüşd, *Telhisu Kitabi'l-Makûlât*, nşr. Mourice Bouyges, Beyrut, 1990, s. 6-7; Ebu Hamid el-Gazâlî, *Miyâru'l-İlm fi'l-Mantik*, tah. Ahmed Şemseddin, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 43-52; *Mihakku'n-Nazar*, tah. Refik el-Acem, Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, Beyrut, 1994, s. 73-74; *Makâsıdu'l-Felasife*, tah. Süley-

Müterâdif (Eş anlamlı) Lafızlar: Farklı lafızların aynı manaya delâlet etmesidir. Örneğin, 'hamr' ve 'ukar' lafızları şaraba, 'leys' ve 'esed' lafızları aslana delâlet etmesi bakımından eş anlamlı lafızlardır. Bu durumda 'nâr', 'sakar', 'hutame', 'cahîm' gibi farklı kelimelerin 'cehennem' anlamında kullanılması nezâirin değil, müterâdif (eş anlamlı)⁶³ lafızların örneği olmaktadır.

Mütebayin⁶⁴ (Uyuşumsuz/Ayrık, yani hem lafızları hem de anlamları farklı olan) Lafızlar: 'Siyah', 'esed', 'anahtar', 'ağaç', 'yer' gibi farklı lafızların farklı anlamlara delâlet etmesidir. Bu tür lafızlar dilde en fazla olan lafızlardır.

Müşterek (Çok anlamlı/Eşsesli) Lafızlar: Aynı lafzın, hem tanım hem de hakikat bakımından farklı olan nesnelere için kullanılmasıdır. Söz gelimi 'العین' lafzı hem görme organına hem de su kaynağına delâlet edebilmektedir. "Vücûh ve Nezâir" literatüründeki vücûhun mantıkçıların tasnifindeki karşılığı "lafzı müşterek" yani çok anlamlı lafızlardır. Bununla birlikte "Vücûh ve Nezâir" kitaplarında geçen vücûh kelimeler lafzı müşterek ile her zaman örtüşmez. Yani her vücûhun lafz-ı müşterek (çok anlamlı) kabul edilmesi doğru değildir.⁶⁵

Mütevâtî (Uyuşumlu, yani lafız ve anlam birlikteliği olan) Lafızlar: Bir lafzın, hakikatleri farklı olmakla birlikte, tanımları aynı olan ya da ortak bir anlama delâlet etme noktasında birleşen birçok nesne için kullanılmasıdır. Örneğin, 'racül/erkek' lafzı 'Ahmed', 'Mehmed', 'Hüseyn' gibi bütün erkek isimlere delâlet eder.⁶⁶ Bu durumda 'erkek' anlamına delâlet etme bakımından 'Ahmed', 'Mehmed', 'Hüseyn' gibi isimler mütevâtî, yani uyuşumlu lafızlardır.

man Dünya, Daru'l-Maarif, Mısır, 1961, s. 39-42; *el-Mustasfa min İlmi'l-Usûl*, çev. H. Yunus Apaydın, Rey Yayıncılık, Kayseri, 1994, I/40-44; İbrahim Çapak, *Gazalî'nin Mantık Anlayışı*, Elis Yayınları, Ankara, 2005, s. 27-32.

⁶³. Bu lafızların 'cehennem' anlamını ifade etmeleri açısından eş anlamlı kabul edilmesi, aralarında nüans ya da derece farkı olmadığını düşündüğümüz şeklinde anlaşılmalıdır. Burada sadece meseleyi açıklamak için verilen örnekleri aktarmakla yetiniyoruz. Yoksa, kelimelerin eş anlamlı olup olmadığı tartışılabilir.

⁶⁴. Mütebayin kelimesi sözlükte 'farklı', 'ayrı', 'başka' gibi anlamlara gelmektedir. Bu yüzden ilk bakışta, 'mütebayin' terimi sanki zıt anlamlı kelimelermiş gibi algılanmaya müsait olsa da, zıt anlamlı kelimeler için değil, değişik lafızların değişik anlamlara gelmesi için kullanılan bir terimdir. Mütebayin terimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çapak, s. 28-29.

⁶⁵. Bkz. Şahin Güven, s. 175.

⁶⁶. Bkz. Ebu Nasr Muhammed b. M. Tarhan b. Uzluğ Fârâbi, *Kitabu'l-İbâre*, (*el-Mantık inde'l-Fârâbi* adlı eserin içerisinde), tah. Refik el-Acem, Dâru'l-Maşrık, Beyrut, 1986, I/140-145; İbn Rüşd, *Telhîsu Kitabi'l-Makûlât*, s. 6-7; Gazâlî, *Miyâru'l-İlm*, s. 52-53; *Mihakku'n-Nazar*, s. 74-76; *Makâsîdu'l-Felasife*, s. 42-43; *Mustasfa*, I/41-42; krş. Salih Yalın, *İbn Rüşd Felsefesinde Kategoriler (Telhîsu Kitabi'l-Makûlât Esas Alınarak)*, basılmamış yüksek lisans tezi, Kayseri, 2000, s. 13-15.

Mütevâtî lafızlarla müşterek lafızlar bir kelimenin birden çok nesneye delâlet etmesi bakımından birbirine benzemekle birlikte, aslında arada önemli bir fark vardır. Müşterek lafzın delâlet ettiği nesnelere hem hakikat hem de tanım bakımından birbirlerinden farklıdır; aralarında ortaklık yoktur. Oysa mütevâtî lafızların delâlet ettiği nesnelere, hakikatleri farklı olsa da tanım bakımından ortaklıktır. ‘Racül/erkek’ lafzının erkek isimlerine delâlet etmesi hepsinin taşıdığı ortak anlam bakımındandır.⁶⁷

İşte vücûh ve nezâir kitaplarında geçen nezâir teriminin, mantıkçıların tasnifinde birebir olmasa da yaklaşık olarak tekabül ettiği terim ‘elfâz-ı mütevâtî’dir.⁶⁸ Nitekim Zerkeşi ve Suyûtî vücûh ile nezâirin farklı kategoriler olduğunu ifade etmeden önce, her iki terimi oldukça kısa bir şekilde şöyle tarif etmişlerdir:

“Vücûh, ‘ümme’ kelimesi gibi birçok anlamda kullanılan lafz-ı müşterehtir. Nezâir ise mütevâtî lafızlar gibidir.”

Bu tanımda kullanılan ‘الآفاظ المتواطئة’ ifadesi bu noktada oldukça önemlidir. Zerkeşi ve Suyûtî’nin bu ifadeyi bilinçli olarak kullandıklarını söyleyebiliriz. Her iki âlim nezâiri mantık ilminde “ortak bir anlama delâlet etme noktasında birleşen nesnelere için kullanılan lafızlar” olarak tanımlanan ‘elfâz-ı mütevâtî’ye benzetmişlerdir.⁶⁹ Ama “vücûh lafz-ı müşterehtir” demelerine rağmen, “nezâir elfâz-ı mütevâtîdir” dememişler, sadece “nezâir elfâz-ı mütevâtî gibidir” demişlerdir. Zira ‘Ahmed’, ‘Mehmed’, ‘Hüseyn’ gibi şahısların erkek olma bakımından tanımları aynı olsa da bunlar farklı kişilerdir, hakikatleri farklıdır. Oysa vücûh ve nezâir kitaplarında bir kelimenin bir anlamıyla bir başka ayetteki nazîri arasında, ‘elfâz-ı mütevâtî’nin delâlet ettiği nesnelere arasındaki ortaklıktan daha fazlası bulunabilmektedir. Belki de bu yüzden olsa gerek, Zerkeşi ve Suyûtî nezâiri birebir ‘elfâz-ı mütevâtî’ terimi ile ifade etmemişler, ‘الآفاظ المتواطئة’ diyerek nezâirin ‘elfâz-ı mütevâtî’ gibi olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁰

⁶⁷. Mütevâtî lafızlarla müşterek lafızların çoğu kez karıştırıldığı konusunda bkz. Gazâlî, *Mustasfa*, I/42-43; krş. Bûbü, s. 56-57.

⁶⁸. *Nazîr* teriminin ‘elfâz-ı mütevâtî’ terimi ile birebir örtüştüğünü elbette söyleyemeyiz. Zira ‘Ahmed’, ‘Mehmed’, ‘Hüseyn’ gibi şahısların erkek olma bakımından tanımları aynı olsa da bunlar farklı kişilerdir. Oysa vücûh ve nezâir kitaplarında bir kelimenin *nazîri* olarak zikredilen örnekler hem lafız hem de anlam bakımından birbirinin aynı olmaktadır.

⁶⁹. Krş. İbn Sellam, (naşirin girişi), s. 18-19.

⁷⁰. Meselenin, mantıkçıların lafızları tasnifi açısından ele alınmasının, çalışmamızın girişinde belirttiğimiz “her ilmin terimleri kendi literatüründeki kullanıma göre tanımlanmalıdır” ilkesiyle çelişmediğini düşünüyoruz. Zira, biz burada mantıkçıların tasnifine, *nezâirin* Vücûh ve Nezâir eserlerindeki kullanımından hareketle benimsediğimiz tanımını desteklemek amacıyla başvuruyoruz. Zerkeşi ve Suyûtî’nin, *nezâiri* ‘الآفاظ المتواطئة’ olarak tanımlaması ve mantıkçıların

Vücûh ve nezâirin mahiyetini, Kur'an'da dört farklı vecih/anlamda kullanılan 'لبس' kelimesi⁷¹ bağlamında şöyle göstermek mümkündür:

Birinci Vecih: Karıştırmak. Kelime “وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُرُوا بِالْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ” (Bakara, 2/42) ayetinde 'karıştırmak' anlamında kullanılmıştır. Bunun nazîri, kelimenin “يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْفُرُونَ بِالْحَقِّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ” (Âl-i İmrân, 3/71) ve “الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ” (Enâm, 6/82) ayetlerindeki kullanımudur. Bu durumda bu üç ayette geçen 'لبس' ve ondan türeyen kelimeler, aynı anlamda kullanıldıkları için birbirlerinin nazîri olmaktadır.

İkinci Vecih: Huzur ve sükûnet. Kelime “هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ” (Bakara, 2/187) ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bunun nazîri, “وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ اللَّيْلَ لِبَاسًا وَالنَّوْمَ سُبَاتًا” (Furkân, 25/47) ve “وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا” (Nebe, 78/10) ayetlerinde geçen 'لبس' kelimesidir. Bu ayetlerde geçen 'لبس' ve türevleri birbirlerinin nazîri olmaktadır.

Üçüncü Vecih: Elbise. Kelime “يَا نَبِيَّ آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكَمَ وَرِيثًا” (Arâf, 7/26) ayetinde bu anlamda kullanılmıştır. Bunun nazîri kelimenin “تَلْبِسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ” (Duhan, 44/53) ayetindeki kullanımudur. Bu ayetlerde 'elbise' anlamında kullanılan 'لبس' ve türevleri birbirlerinin nazîri olmaktadır.

Dördüncü Vecih: Salih amel. Kelime “وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ” (Arâf, 7/26) ayetinde ise salih amel anlamında kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamda başka örneği olmadığı için, bu ayetteki kullanımın Kur'an'da nazîri olmamaktadır.⁷²

Bir Kur'an ilimleri terimi olarak nazîr/nezâirin terimsel anlamda eş anlamlı kelimeler için kullanılması doğru olmamakla birlikte, tefsirlerde 'nazîr/nezâir' kelimesinin eş anlamlı kelimeler için kullanımına rastlamak mümkündür.⁷³ Örneğin Tahir b. Âşur, “وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَاعَوْا بِهِ” (Nisa, 4/83) ayetini tefsir ederken 'جاء' fiilinin, nazîrleri olan 'بلغ', 'انتهى إليه' ve 'أناه' gibi 'bir haberin ulaşması' anlamında kullanıldığını ifade etmiş, eş anlamlı olan bu fiiller için 'nezâir' keli-

tasnifinde “elfâz-ı mütevâtîe” diye bir kategorinin olup, nezâirin bu kategori ile, birebir olmasa da, örtüşmesi mantıkçıların tasnifine başvurmamızı zorunlu kılmıştır.

⁷¹ Bu kelime Mukâtil'e göre Kur'an'da dört, İbn Sellam'a göre altı, Nisâbüri ve İbnü'l-Cevzi'ye göre ise üç farklı anlamda kullanılmıştır. Bkz. Mukâtil, s. 24. Krş. İbn Sellam, s. 119-120; Nisâbüri, s. 293; İbnü'l-Cevzi, 528-529. Biz örnek olarak sadece Mukâtil'in verdiği anlamları aktarıyoruz.

⁷² Bkz. Mukâtil, s. 24. Krş. İbn Sellam, s. 119-120; Nisâbüri, s. 293; İbnü'l-Cevzi, 528-529.

⁷³ Bkz. İbn Sellam, (naşirin girişi), s. 16.

mesini kullanmıştır.⁷⁴ Kur'an ilimlerinden biri olan "Vücûh ve Nezâir" eserlerinde 'nazîr/nezâir' terimi bu anlamda kullanılmadığına göre, tefsirlerdeki bu kullanımın terimsel anlamda değil, kelimenin sözlük anlamı itibariyle olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim İbn Âşur 'nazîr' kelimesini bir şeyin bir şeye benzediğini ifade etmek için, yani sözlük anlamında, değişik vesilelerle daha başka birçok yerde kullanmıştır.

Sonuç olarak, nezâir'in mahiyetinin ne olduğunu daha belirgin bir şekilde ifade edebilmek için Taşköprüzade'nin şu açıklamasına başvurmakta fayda görüyoruz: "Nezâir'in örneği ise, Kur'an'da geçen bütün 'burûc' kelimelerinin 'yıldızlar' anlamında kullanılmasıdır. Ancak ⁷⁵أَيَّمَا تَكُونُوا يُدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ" ayeti bunun istisnasıdır. Çünkü bu ayetteki 'burûc' kelimesi sağlam ve uzun kaleler anlamında kullanılmıştır." Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, 'burûc' kelimesinin 'yıldızlar' ve 'kaleler' olmak üzere iki farklı anlamda kullanılması vücûh olmaktadır. Kelimenin Nisa, 4/78 ayetteki 'kaleler' anlamının Kur'an'da nazîri/örneği yoktur. Oysa, 'yıldızlar' anlamında kullanılan yerlerdeki 'burûc' lafızları birbirinin nezâiri olmaktadır.⁷⁶

VII. Sonuç

Temelde, aynı lafzın Kur'an'ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması meselesini ele alan ve bu yönüyle Kur'an'ın anlaşılması açısından önemli bir boşluğu dolduran "Vücûh ve Nezâir" i oluşturan terim çifti, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan çeşitli kırılmalar neticesinde bu alanda telif edilen eserlerdeki kullanımından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalar, hem bu eserlerin hem de vücûh ve nezâir terimlerinin olduğundan eksik ya da farklı tanınmasına yol açmıştır. Oysa, nasıl ki genel anlamda herhangi bir disiplinin terimlerinin o ilim dalının literatüründeki kullanımına göre tanımlanması gerekiyorsa, tefsir ilminin terimleri de kendi literatüründen hareketle tanımlanmalıdır. Böylece, ilim dallarına ait terimlerin tarihsel süreç içerisinde uğradıkları muhtemel kırılma ya da değişimlerin farkına varılarak bu değişimlerin literatürdeki kullanımla örtüşüp örtüşmediği ya da yapılan yeni tanım bir yenilik getiriyorsa bu yeniliğin gelenekte iz düşümlerinin olup olmadığı tespit edilebilir.

⁷⁴ Tahir b. Âşur, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984, V/139.

⁷⁵ Nisa, 4/78.

⁷⁶ Krş. Yahya b. Sellam, (naşirin girişi), s. 19.

“Vücûh ve Nezâir” hakkında yazılan ilk eserin müellifi Mukâtil ile takipçileri İbn Sellam, Nîsâbüri ve Dâmegâni eserlerinde vücûh ve nezâirle ilgili her hangi bir tanım yapmamıştır. Bu müellifler herhangi bir tanım yapmamakla birlikte, vücûh terimini farklı yerlerde farklı anlamlara gelen kelimeler için, nezâir terimini ise kelimenin kullanıldığı farklı anlamlardan herhangi birinin Kur’an’da tekerrür ettiği yerler için kullanmışlardır. Bu durumda “Vücûh ve Nezâir” kitaplarının ikili bir işlevinden söz etmek mümkündür. Temel ve aynı zamanda ilk işlevleri aynı kelimenin nerelerde ve hangi farklı anlamlarda kullanıldığının (çok anlamlılık) belirtilmesidir. Bu eserlerde bir kelimenin sadece kullanıldığı farklı anlamların verilmesiyle yetinilmeyip, bu anlamlardan Kur’an’da tekrar edenler varsa, onlar da en azından örnek kabilinden verildiği için ortaya ikinci bir işlev çıkmaktadır. Bu da çok anlamlı olan aynı lafzın nerelerde aynı anlamda kullanıldığının gösterilmesi olarak özetlenebilir.

Tarihsel süreçte ortaya çıkan kırılmalar sonucu yapılan tanımlar, “Vücûh ve Nezâir” alanında yazılan eserlerin bu işlevinin ya yok olma ya da değişme tehlikesini bünyesinde taşımaktadır. Nitekim, çok anlamlı kelimelerin lafızları itibariyle nezâir, anlamları itibariyle vücûh olarak tanımlanması, bu eserlerde ele alınan olguyu sadece çok anlamlılıkla sınırlandıracağı için bu eserlerin ikinci işlevinin yok olması sonucunu doğurmaktadır. Vücûhun çok anlamlılık, nezâirin de eş anlamlılık olarak tanımlanması ise, bu eserlerin ikinci işlevinin olduğundan farklı algılanmasına yol açmaktadır. Bu durumda bu eserlerin ikinci işlevi olan “aynı lafzın farklı yerlerde aynı anlamda” kullanılması, “farklı lafızların aynı anlamı ifade etmesi” olarak değişmektedir.

“Vücûh ve Nezâir” kitaplarının içeriğinin, gerçekte olduğundan farklı tanınması ve ikinci işlevlerinin yok olması ya da değişmesi, Kur’an’ın anlaşılması açısından yerine getirdikleri misyonlardan birinin yok olması veya onlara taşımadıkları yeni bir misyonun yüklenmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda, bu eserlerin Kur’an’ın anlaşılmasında ne tür bir boşluğu doldurduğu muallâkta kalmaktadır.

Hepimizin kabul ettiği “Kur’an’ın anlaşılması açısından son derece önemlidir” hükmünün, “Vücûh ve Nezâir” literatürü ve Kur’an’ın içeriği bağlamında makes bulabilmesi için, tarihsel süreçte meydana gelen iki kırılmanın yol açtığı iki tanımın yerine, bu alanda yazılan eserlerdeki kullanımın ön plâna çıkartılması gerektiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla, “Vücûh ve Nezâir” terim çiftinden vücû-

hun “aynı kelimenin Kur’an’ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılması” veya “Kur’an’ın farklı yerlerinde farklı anlamlarda kullanılan kelimeler” olarak, nezâirin ise “Kur’an’da farklı anlamlarda kullanılan kelimenin anlamlarından herhangi birisinin tekrür ettiği yerler” olarak tanımlanmasının daha doğru olacağını düşünüyoruz.